

Bilde: Vidar Knai / NTB

Rapport

Referansegruppen for Máze dokumentasjonssenter

Guovdageainnu Gilišillju / Kautokeino Bygdetun

RiddoDuottarMuseat

Innhold

Ovdasátni / Forord	3
Čoahkkáigeassu / Sammendrag	4
Bakgrunn for prosjektet	7
Sakens bakgrunn	8
Begreper	10
Máze-saken ble til Alta-saken	11
Psykiske aspekter	11
Tidligere rapporter	13
Informanters historier	13
Forslag	16
Dokumentasjonssenter	17
Permanent utstilling og plass til andre utstillinger	18
Samer mimrer ofte med joik	18
Senterets formål	18
Mål med senteret	19
Etablering av senteret	19
Dáiddasiida – Gjesteatelier	20
Bakgrunn	20
Mulighet	20
Máze	20
Resultater fra referansegruppas forslag	20
Andre uttrykksmidler	21
Nasjonale turistveger	21
Jurddaboađus / Konklusjon	22
Kilder:	23
Vedlegg:	24
Nasjonalt senter for samepolitisk historie – Máze dokumentašuvdna guovddáš	26
Permanente norske perspektiver og samiske prosjekt -Kronikk	31

Obs!

Denne rapporten er ikke skrevet etter en vanlig akademisk mal. For å bedre synliggjøre menneskers opplevelser og minner, så gjør vi noen avvik fra en klassisk rapportmodell.

Ovdasátni / Forord

Referansegruppen har hatt et svært interessant arbeide. For å kunne gi anbefalinger møtte vi museum, kunstnere, kraftverk, kommune og fikk høre personlige synspunkt. Vi ville komme til bunns i enkelte saker og aspekt. Omfanget av funn og stadig nye dører som åpnet seg gjorde at vår konklusjon ble annerledes enn det man muligens skulle tro.

Saker om ned-demming av Máze, bruk av tvang, og kunst i en turbulent tid har et vidt nedslagsfelt. Det er snakk om mange livsnære personlige skjebner som berører sinnet. Og også mer akademiske historier, hvor det offentlige i et tenkt lys av utvikling har sett seg selv som en forvalter uten behov for verken ansvar eller refleksjon. I ettertid har det vært en taushet. Både for å slippe å åpne opp sår fra den tidens opplevelser, men og for å slippe å ta oppgjør med beslutninger som gikk ut over et folk og dets menneskers eksistens.

Moderne samisk historie har ikke blitt ivaretatt av samfunnet og traumene fra den tiden ligger skjult i mennesker og maktstrukturer. I nåtid, både i Norge og internasjonalt, finnes det saker med mange likheter til det som skjedde da. Det blir derfor meget viktig og riktig at et nasjonalt dokumentasjonssenter opprettes i sentrum for datidens begivenheter. Man får se hva majoritetsbefolkningens politiske avgjørelser på tvers av et folk og dets menneskerettigheter fører til. Det vil endelig finnes et felles sted for opplysning og forsoning. - Kanskje vil fremtidige politiske grep se lysere ut. Vi registrerer i alle fall at innbyggerne i Máze har store forventninger og forhåpninger til senterets formidling.

Máze 15.03.2023

Ante Guttormsen, leder

Klemet Erland Hætta

Nils Johan Nango

Inga Marja Steinfjell

Ovdasátni

Referánsajoavkkus lea leamaš hui miellagiddevaš bargu. Mii leat gávnadan sihke museain, dáiddáriiguin, elfápmofitnodagain ja suohkaniiguin, ja sis gullan oaiviliid vai sáhttit ovddidit min árvalusa. Mii leat muhtin dihto áššiide ja oaidnoguottuide háliidan čieknjudit. Ođđa gustonviidodat lea lehkkon uvssaid ja dagahan ahte min loahppa boadus soaitá šaddan eará go dan mii lei vurdon.

Áššit Máze dulvadeamis, áitámušat bákkuin fárrehit olbmuid Máze gilis eret ja dáidaga ahtanuššama dulvadeami oktavuodas, leat viidát beaggán ja olahan máilbmái. Olbmuid persovnnalaš vásáhusat ja mitalusat čuhcet millii. Nu maid akademalaš mitalusat, movt almmolašvuohta lea ovdánahttima namas gieđahallan dili ja atnán iežaset buorebun,

beroškeahhtá ovddasvástádusas ja váikkuhusas hálldašeaddjin. Dasto lea manjit áigái jávohisvuohta dávistan. Garvin dihte ahte savvon hávit eai fas rahpas ja beassamis dain mearrádusovddasvástádusain mat čuhce olles álbmoga birgenláhká.

Servvodat ii leat áimmahuššan ođđasit sámi historjjá ja dan áiggi trauma lea ain čihkosis olbmui ja válddi ráhkadusain. Otná servvodagas sihke Norggas ja muđui máilmmis, leat áššit mat sulastahttet Eanu dulvadanáiggi dáhpáhusaid. Danin lea dehálaš ja riehta ásaht duodastanguovddáša ovdeš dulvadanáiggi dáhpáhusaid guovddášii. Doppe sáhtta oaidnit movt eanetloguálbmoga politihkalaš válddi mearrádusat leat rihkkon ja váikkuhan sámiid vuoigatvuođadillái. Viimmat boahtá leat oktasáš guovddáš sihke diehtajuohkimii, sielu dálkkodeapmái ja seanadeapmái.

Doaivumis boahttevaš politihkalaš čovdosat dovnot min servvodaga buoret áigái!

Mii vásihit goit ahte Máze servvodagas leat alla vuordámušat ja doaivagat das maid guovddáš galgá gaskkustit.

Máze 15.03.2023

Ante Guttormsen, jođiheaddji

Klemet Erland Hætta

Nils Johan Nango

Inga Marja Steinfjell

Čoahkkáigeassu / Sammendrag

Lea áibbas čielggas ahte historjá mii gaskkustuvvo Guovdageainnu eanu dulvadeamis lea ovttagearrán ja ahte sámi oassi historjjás lea jávohuhtton. Sápmelaččaide geat dovdet historjjá dihtet mii gaskkustuvvon historjjás lea váilevaš, muhto diehtu sáhtta lahppot jos nuorat bulvii ii mitaluvvo buot bealit riiddus. Go historjá mitaluvvo alma sámi perspektiivva, dahje jos sámi perspektiiva lea jávohuhtton, de ii leat olles duohtavuohta mitaluvvon. Norgga servvodagas ja stáhtas lea geatnegasvuohta láhčit dili nu ahte dokumentašuvdna ja gaskkusteapmi maiddá sámi geahččanguovllus dahkko, vai olbmot sáhttet das váldit oahpu.

Sámi servvodagas lea dáhpin leamaš jávohuvvat go juoga lea váttis. Dokumenteren bargu ii leat válmmas, lea ain ollu dokumenteret Eanu dulvadeami vuosttildeamis ja sámi servvodat ii leat vel dálkkodan háviidis. Našunála duodastanguovddáš Mázes šattašii álgovuodđun sámiid siskkáldas seanadeapmai ja seanadeapmai gaskkal sápmelaččaid ja Norgga stáhta.

Mázeášši jorai Álttá-áššin manjel go stuorradiggi mearridii ráfáiduhttit Máze gili dulvadeamis. Vaikko Máze ráfáiduvvui, mearridii Stuoradiggi ahte Eatnu lihkká galggai buodđuduvvot. Sápmelaččat ja luondduháhtten organisašuvnnat ovttasbargagohte suddjet Eanu ja nu šattai Mázeášši Álttáššin.

Mázelaččaid historjá ii mitaluvvo otná gaskusteamis Eanu dulvadeamis, danin go dat lea Álttá-ášši mii mitaluvvo. Máze uhkiduvvui čázevuollái šaddat, olbmuid galge bákkuin sirdit ja uhkádus lei konkrehta áigodagas nuppi máilmmisoađi maŋŋel 1973 rádjái go Stuorradiggi mearridii suddjet Máze gili eanu dulvadeamis.

Vuosttildeapmi ja doarrun mearrideaddji stáhta vuostái lea báhcán rabas hávvín, oktasaš historjjálaš trauman sápmelaččaide. Earenoamážit Mázelaččaide geat leat vásihan uhkiduvvot ja dasto vajálduvvot.

Stuorradiggi lei ovdal mearridan dulvadit Eanu nu ahte čáhcemagasiidna galggai ollit gitta Guovdageainnu márkani. Nu galge buot orrunsajit eatnogáttis Mázes Guovdageainnu márkanbáikki rádjai váikkuhuvvot.

1968 ovdanbuktui stuorradiggái Eanu dulvadanášši, daid plánaid vuostá lei hirbmat vuosteháhu. Informánttat mitalit ahte de čuvvo jagit mat dagahedje ahte Máze gilli nohkagođii. Gaskkal 1969 ja 1972 vuorrasat ja boaresolbmot eai šat dáhtton hávdáduvvon Máze girkoeatnamii (Utsi 2000:8) ja

mázelaččat vásihedje ahte sii eai ožžon huksenlobiid ja doarjagiid ásahit ođđa doaimmaid Mázii.

Otná beaivái leat Mázelaččat rahčan doalahit skuvlla ja mánáidgárdebálvalusa gilis. Seastima várás leat dábálaš servvodatbálvalusat nohkan. Norggas lea leamaš nana guovdduŋstanpolitihkka mii maid lea čuohtan Mázii, muhto measta golbmalogi jagi jávistanuhkádus doalai guhká gili ovdáneami gilláris.

Govva: Guovdageainnu-áittá eanu diehtajuohkingalba E45 luoddaguoras Máze gili davábealde. Njukčamánu 7 b. 2022. Govven: Máret Steinfjell

Bilde: Informasjonskilt om Kautokeino-Alta vassdraget på e45 overfor bygda Máze. 7 mars 2022. Foto: Máret Steinfjell

Das leat ollu buohtalasti mitalusat stáhtaid meannudeamis, sihke dáppe Sámis ja muđui eamiálbmotguovlluin máilmmis.

Dan historjjás mii guoská Mázi leat guokte sierra dehálaš beali, maid oaidnit lunddolažžan doallat sierra. Sámi dáiddajoavkku historjjá Mázes ja Eanu dulvadeami historjá.

Dán guokte gaskkusteamii sáhhtá doallat sierra vaikko dat leaba čavgadit bárgiduvvon oktii.

Sammendrag

Det er tydelig at historien som formidles om Kautokeino-Alta vassdraget er ensidig, og at det samiske perspektivet er tiett. For samer som kjenner historien godt er det tydelig hvilke deler av historien som er kneblet, men kunnskapen om det kan forsvinne om hele sannheten ikke formidles til den oppvoksende generasjonen. Når historien fortelles uten samisk perspektiv eller der det samiske perspektivet er kneblet, så blir ikke hele sannheten fortalt. Det norske samfunnet og staten er ansvarlig for å tilrettelegge at dokumentasjon og formidling om historien også skjer på samisk og fra et samisk perspektiv, for at folk får ta lærdom av historien.

Det samiske samfunnet har langt tradisjon i å tie når man ikke er enig, eller når noe er vanskelig eller vondt. Dokumentasjonsarbeidet er langt fra ferdig, og det gjenstår mye å dokumentere i forhold til motstandskampen om å bevare elva, og det samiske samfunnet har enda ikke fått leget sine sår fra det. Et nasjonalt dokumentasjonssenter i Máze kan danne grunnlag for forsoning innad i det samiske og forsoning mellom stat og samer.

Mázesaken ble altasaken etter at stortinget i 1973 besluttet for varig vern av Máze. Selv om Máze ble spart, så ville stortinget likevel demme elva. Samer og naturvern organisasjoner begynte å samarbeide om å verne elva og slik ble Mázesaken en Altasak.

Mázes historie fortelles ikke i dagens formidling om demningen av vassdraget, fordi det er altasaken som blir belyst. Trusselen om at Máze skulle legges under vann og at befolkningen skulle flyttes med tvang var reell og konkret i tiden etter andre verdenskrig til 1973 når stortinget bestemte seg for å verne Máze i arbeidet av demningsbyggingen.

Motstanden og konflikten med besluttende statsmakt har gitt varige sår, et felles historisk traume for samene. Spesielt for samene i Máze som opplevde trusselen og så bli glemt.

Når Stortinget fattet først vedtak om demningen av Kautokeino-Altavassdraget skulle vannmagasinet nå hele veien til Kautokeino kirkested, og det hadde påvirket alle bygder mellom Máze og Kautokeino tettsted.

I 1968 når planene ble presentert for Stortinget, vakte det stor motstand. Informanter kan fortelle om at Máze begynte sakte å svinne. Mellom 1969 og 1972 ville ikke døende og eldre la seg gravlegges i Máze (Usti 2000:8) og folket i Máze opplevde at det ikke lenger var mulig å etablere seg i bygda. Fremdeles kjemper befolkningen i Máze for å beholde skole og barnehage tilbud i bygda. I besparelsens navn har vanlige samfunnstilbud forsvunnet fra

bygda. Norge har vært sterkt preget av sentraliseringspolitikk som også har påvirket Máze, med nesten tretti år av trussel om ødeleggelse har holdt utviklingen der i klaver.

Det er mange sammenlignbare fortellinger om statens behandling, både i Sápmi og ellers i urfolksområder.

Historien om Máze har to viktige deler, som vi ser er rett og holde avskilt. Den samiske kunstnergruppens Mázejoavkus historie og historien om demningen av elva.

Formidlingen av disse to kan holdes hver for seg selv om de er tett spunnet sammen.

Bakgrunn for prosjektet

I Sametingets budsjett for 2019, vedtatt 6. desember 2018 (sak 65/18), ble det satt av midler til dokumentasjonsprosjektet:

Dokumentasjonssenter for Kautokeino/Alta-saken - prosjekt En svært sentral del av samisk historie har behov for et permanent institusjonelt hjem. Sametinget reorganiserer arbeidet med etablering av Dokumentasjonssenteret for Kautokeino – Alta saken i Máze i forbindelse med at det i oktober 2019 vil være 40 år siden sultestreikene tok til fremfor Stortinget. En del av prosjektet blir å se på en samarbeidsmulighet med initiativet for nyetablering av huset til den legendariske samiske kunstnergruppa. Kunstnernes hus ble etablert i 1978 i Máze. Det avsettes 500.000 til prosjektet. (Sametinget 2018:4)

Prosjektavtalen mellom Sametinget og RiddoDuottarMuseat ble underskrevet i desember 2019. Prosjektet ble satt i gang 1. mars 2020, RiddoDuottarMuseat ansatte da en prosjektarbeider i Kautokeino bygdetun til å arbeide med dokumentering. Den første prosjektperioden varte til 1. mars 2021. Den 14. september 2021 ble en ny prosjektarbeider ansatt i Kautokeino bygdetun til dokumenteringsarbeid.

Sametingets budsjett for 2020 ble vedtatt 5. desember 2019 (sak 52/19)

Det er 40 år siden kampen om Alta-Kautokeino-vassdraget. Sametinget ber RiddoDuottarMuseat om å ta på seg ansvaret for en grundig dokumentasjon av denne sentrale delen av samisk historie. En del av prosjektet vil være å se på en samarbeidsmulighet rundt planene om Dáiddasiida - Máze House, som baserer seg på historien til den samiske kunstnergruppa som var etablert i Máze.

Sametinget oppnevner referansegruppe som får i ansvar å sikre lokal forankring til arbeidet. Referansegruppen skal også bidra med innspill til hvordan dokumentasjonssenteret skal etableres.

Sametingets plenum behandlet "Prinsipper for Sametingets museumspolitik" i desember 2020 (sak 29/20) I kapittel 4.1 ble et nytt avsnitt lagt til.

Dokumentasjonssenter i Máze

Sametinget ser viktigheten med å belyse historien om neddemningsplanene av den samiske bygda Máze. Neddemningsplanen av Kautokeino-Alta-vassdraget engasjerte svært mange og det ligger mange historier og fortellinger fra den tiden, som behøver å bli dokumentert, slik at historien ikke blir glemt. Allerede i 2009 bevilget Sametinget 200.000 kroner til RiddoDuottarMuseat øremerket et forprosjekt for Dokumentasjonssenter for saken.

Sametinget ønsker å få fram disse historiene, og avsatte i Sametingets budsjett 2019 kr. 500 000 til et forprosjekt, hvor RiddoDuottarMuseat, ble innenfor rammen, engasjert til å samle inn individuelle historier og fortellinger fra den tiden. Disse blir dokumentert og arkivert i første omgang. Prosjektet fortsetter i 2020, men i år har fokuset vært også å se på reorganisering av arbeidet med etablering av dokumentasjonssenteret i Máze. Sametinget har oppnevnt en referansegruppe for arbeidet, og en del av prosjektet blir å se på en samarbeidsmulighet med stiftelsen Máze House for etablering av dokumentasjonssenteret. Referansegruppen skal på et overordnet nivå komme med innspill til arbeidet, og vil danne grunnlag for et framtidig dokumentasjonssenter. (Sametinget 2020:28)

Sametinget oppnevnte følgende medlemmer til referansegruppen for Máze dokumentasjonssenter.

1. Klemet Erland Hætta
2. Nils Johan Nango
3. Ante Guttormsen
4. Inga Marja Steinfjell

I april 2022 fikk RiddoDuottarMuseat en tilleggsbevilgning til prosjektet, og prosjektet ble dermed videreført.

Det har også vært behov for å forlenge prosjektet, da prosjektet i løpet av prosjektperioden på to år ble sterkt preget av smittevernbegrensninger som følge av koronaviruset.

Sakens bakgrunn

Bakgrunnen for saken var at den norske stat satte sine egne behov foran livet i Sápmi og Mázes befolkning. De mente at Norges behov for eksploatering av området var viktigere enn befolkningen i Máze og deres hjemtrakter. Dette ble en sak for områdedemokratiet, kommunene anså befolkningens behov som større enn Norges behov for strøm og kjempet imot, fylkespolitikerne derimot fulgte den norske stats bestemmelse og ville tillate at Máze blir lagt under vann.

Men befolkningen i Máze protesterte, sterkere enn hva staten kanskje hadde trodd. Samene viste vilje, gjorde motstand, og gjemte seg ikke uansett hvilke krefter staten kom med.

Da Stortinget i Norge i 1973 bestemte at Máze allikevel ikke skulle legges under vann hadde det allerede gått 50 år. Det er ikke så mange igjen av de som opplevde dette i voksen alder. Det er også allerede 40 år siden demonstrasjonene i Stilla.

I forbindelse med dokumentasjonsprosjektet har manges historier blitt gjort opptak av. Dette materialet trenger god formidling, som rommer alle deler. Denne historien vekker så mange følelser, tanker, sorg og glede.

“Mu jurddašeapmi ná ollu jagiid manjel lea dat ahte, dat geat vuosttildedje vuostálastiid dat ledje olbmot geat eai goassege lean iežaset sámevuodá nie lokten oidnosii. Dat ledje sápmelaččat, dieđusge dat ledje sápmelaččat ja dat elle sámi eallima muhto dat eai lean politihkalaččat dovddahan maidege dego bealuštit dan sámevuodá. Soite mángasat vel diktán eiseválddiid dahkat vaikko maid ja dohkkehan vel dan maid. Daid nuorat buolvvaide lei dat oalle dohkketmeahttun ja dieđát dat lei dat áigi, dat lei dat ČSV áigi vel. Go dat lei hirbmadii loktanen dat fuolla dan min servvodaga ovdánahttit, ja min giela ja kultuvrra suddjet boahtte áigái.

Nu ahte dat lei dego dakkár hui vuodđogažaldat daidda geat vuosttildedje, dat geat ledje ČSV:t nugo dalle cielahedje.” – informántta

(Min tenkning så mange år senere er det at, de som tok til motmæle mot demonstrantene, det var mennesker som aldri hadde synliggjort det samiske i seg selv på den måten. De var samer, selvfølgelig var de samer og de levde et samisk liv, men de hadde ikke gitt noe uttrykk politisk for å forsvare det samiske. Kanskje flere til og med lot myndighetene gjøre hva som helst og godtok det også. For de yngre generasjonene var dette ganske uakseptabelt og du vet at det var den tiden, det var den ČSV-tiden i tillegg. Fordi interessen for å utvikle samfunnet vårt, og for å bevare vårt språk og kultur for fremtiden, hadde økt betraktelig. Så det var som et veldig grunnleggende spørsmål for de som kjempet imot, de som var ČSV, slik de den gangen hetset dem.) – informant

RiddoDuottarMuseat (RDM) sitt utgangspunkt for arbeidet har vært å dokumentere den tiden, den perioden, samfunnet, politikken og hva folk personlig tenkte da og nå. I forbindelse med dokumentasjonsprosjektet har fortellinger fra demonstrantene, bygdefolket, folk fra reinbeitedistriktet og politikere blitt gjort opptak av.

Noen har ikke villet la seg intervju, det er både vanlige folk og også politikere som for eksempel tidligere statsminister Gro Harlem Brundtland, som ble statsminister i 1981. Hun viser til sine egne bøker, da hun ikke vil delta i intervjuer som gjelder fortiden. Hun har flere ganger blitt spurt om å delta med sine fortellinger.

Det er fremdeles mange man skulle ha intervjuet. Det finnes mer informasjon og flere gjenstander i private hjem, offentlige arkiver og så videre, som det er behov for å kartlegge.

Sametinget har også bedt prosjektet om å se på en samarbeidsmulighet med stiftelsen Máze House. Det viser seg imidlertid at Máze House bare var en god tanke som likevel aldri ble etablert. Derfor har vi lagt bort akkurat dette mulige samarbeidet med Máze House.

I slutten av 2022 ble en ny forening etablert i Máze, Máze Giehtadáidu. Foreningen er registrert i Brønnøysundregisteret og har fått Dáiddasiida i Máze av Kautokeino kommune. Vi ser heller foreningen Máze Giehtadáidu som en aktuell samarbeidspartner for dokumentasjonssenteret. Foreningen er imidlertid ganske nyetablert og derfor er det ikke noe formelt samarbeid med foreningen.

Kommunestyret i Kautokeino har overført eierskapet av Máze dáiddasiida (Et av de gamle internathusene) til foreningen Máze Giehtadáidu. Foreningen har planer om å starte et gjesteatelier. (Kautokeino kommunestyre, PS 52/2022)

Dette huset består av to deler. Da Mázejoavkus (samisk kunstnergruppe) aktiviteter opphørte i den ene delen av huset, har det i den andre delen av huset vært forskjellige aktiviteter. Den andre delen av huset var fortsatt som da den ble brukt som kunstiida, som Mázejoavku fikk leie av Kautokeino kommune og der finnes fortsatt alt av utstyret som Mázejoavku eide.

Begreper

Når vi i rapporten skriver Elva (nordsamisk Eatnu), så mener vi Kautokeino-Alta-vassdraget. På norsk har Elva flere navn. I Kautokeino kommune kalles elva for Kautokeinoelva og under Čávžu i Alta kommune kalles elva på norsk for Altaelva.

Når det snakkes om neddemningen av Elva, så brukes ofte ord som Altasaken og Altakampen. Denne ordbruken angir hvem sin fortelling det er som har blitt fortalt og hvem det er som har fortalt den og hva som er vektlagt. Det var ikke befolkningen i Máze, og heller ikke det samiske samfunnet. Og fortellingen er ikke blitt fortalt på samisk.

Bruken av begreper når man forteller om en sak viser hvem det er som har makt og i hvilket perspektiv man forteller fra.

“Muhtomin mun jurddašan dat lea dál eambbo dieinna lágiin ahte dat lea Álttá- ášši. Ahte dat lei máhkaš Álttá suohkan mii ovddidii sámi vuoigatvuođaid muhto dat han ii lean nu. Earát dat dego háliidit dan beroštumi ja mun meidnen ovttá ládje dat lea maid gudni gal. Háliidit dan beroštumi ja gudni ahte dat ledje sii mat ovddastedje. Muhto mun gal dieđus meidnen ahte álggahuvvui Mázes ja jus earát háliidit dan gudni, dat gal lea veahá, ii dat gal leat ii moktege vuogas dat gal. - Informánta

Ja mun dajan, dieđus munnje dovdo nu ahte earát gal leat vuotán muhto juste Máze lea vuoittáhallan. Muhto dieđus dan ferte boahtte áigi čájehit. Muhto nu got mun oainnán odne, Máze lea gillán ja earát leat ávvudan, dehe berrejit ávvudit go leat ollu bargosajit. Ja dieđusge mu heajumus, mu seavdnjadeamos bottuin de jurddašan mun manin ii galgan oktage dain bargosajiin Mázii. Sámedikkis leat čuđiid mielde bargosajit. Muhto die lea dieđusge beare seavdnjat leahkit.” -Informántta

(Av og til tenker jeg at det er nå mer sann at det er Alta-saken. At det liksom var Alta kommune som fremmet samiske rettigheter, men det var ikke tilfelle. Det er andre som liksom vil ha oppmerksomheten og jeg mener at det også er en ære på en måte. De vil ha oppmerksomheten og æren for at de liksom var de som gikk fram. Men jeg mener at det startet i Máze og hvis andre vil ha den æren, det er litt, det er på ingen måte gunstig.) - Informant

(Og jeg sier, selvsagt føler jeg det sånn at andre har vunnet, men at akkurat Máze har tapt. Men det må selvsagt fremtiden vise. Men slik jeg ser på saken i dag, Máze har lidd og andre har feiret, eller bør feire da det finnes mange arbeidsplasser. Og selvsagt i mine verste, mørkeste øyeblikk tenker jeg hvorfor ingen av arbeidsplassene kom til Máze. Sametinget har hundrevis av arbeidsplasser. Men det er vel å være for negativ.) - Informant

Máze-saken ble til Alta-saken

For å forhindre at bygda Máze legges under vann og at det ikke bygges en vanndemning ved Čávžu oppsto det i slutten av 1970-tallet et samarbeid mellom samiske og norske naturvernere, og samiske saker ble en del av kampen mot neddemningen.

Máze-saken ble til Alta-saken etter at Stortinget i 1973 vedtok å verne Máze mot å legges under vann. Selv om Máze ble vernet, vedtok Stortinget at Elva likevel skulle demmes opp. Dermed ble Máze-saken til Alta-saken etter folkemeningen og vernet av Elva ble til vern av Altaelva.

Psykiske aspekter

Kampen for å bevare Elva har preget mye og mange. Sápmi var i full utvikling. Da aksjonene startet, var det ikke vanlig blant samer å åpent og direkte protestere mot makten. Demonstrasjoner blant studenter hadde begynt å bli en vane i verden, men i Sápmi var det å gjøre direkte motstand på mange måter i strid med Sápmis indirekte kommunikasjonsmåter. På grunnlag av intervjuene ser vi at det å gjøre motstand mot makten var fremmed, og kanskje også skummelt og ble ansett som en skam.

Demonstrantene oppnådde blant annet at det samiske og de samepolitiske behovene ble synliggjort og tatt på alvor. Det er kanskje de samepolitiske seirene som oftest løftes frem. Likevel er ikke dette en historie om suksess for alle i Sápmi. Det er mange vonde følelser og minner knyttet til historien. Undersøkelser bekrefter at sultestreikerne og andre demonstranter ikke fikk god nok psykososial og medisinsk oppfølging. I dag finnes det mer kunnskap om traumer og langtidsvirkninger av traumer, og hvordan forholde seg til det.

Det er ikke til å legge skjul på at demonstrantene ikke fikk all den støtten de trolig hadde hatt behov for. Sultestreikerne og demonstrantene ble først hedret lang tid etter hendelsene, og mange av de fikk aldri oppleve offentlig berømmelse. Selv om det er over 60 år siden statens intensjoner om å demme opp elva og utslette Máze ble allment kjent, så har ikke statens og myndighetenes handlinger blitt håndtert i det samiske samfunnet. Saken påvirker samfunnet på flere måter.

Politiet overvåket mange, ikke bare same, men også andre motstandere. Naboer kunne være uenige seg imellom, og i samfunnet var folk uenige om hvordan de skulle oppføre seg og hva de skulle mene.

“For meg synes det slik at til fordel for andre nordmenn så skal samebygdene ofres, enten den ene eller den andre eller flere. Det har visstnok mindre betydning. Men kan dere tenke dere hva det vil koste for oss psykisk å vente langt ut i åttiårene og tenke: Hva vil skje med oss? Og med bygda vår? Jeg vet ikke om dere er klar over at dette er et psykisk press uten like. Derfor vil jeg også stille spørsmålet: Kan det ikke fastslås snart at vassdraget aldri blir regulert slik at Masi eller Lappoluobbal eller noen annen samebygd blir neddemmet?”

Anders J. Sara ¹

I forbindelse med prosjektet har mange blitt intervjuet, både demonstranter, vanlige folk og politikere. Det er ikke alle informanter som sier at de har blitt påvirket av overvåkingen og uenigheten, og ikke alle har opplevd ubehageligheter på grunn av deres synspunkter, men mange virker å ha begrenset livet sitt på grunn av overvåkingen og av redsel for å oppleve noe ubehagelig.

Prosjektet har hatt SANKS som veileder og hjelp, noe som har vært veldig nyttig og trygt fordi veilederen har forklart om menneskets indre prosesser og bidratt med råd. Denne veiledningen har vært bra for prosjektets utvikling. Prosjektarbeiderne har også orientert informantene om at SANKS er klar til å ta imot informantene hvis behovet skulle oppstå.

Mun bargaen Guovdageainnus Suodjalusa gievkkanis ja munnos bargojodiheaddjin lei goabbat oaivvil buođu ceggemis. Dalle nuorran in máššan digaštallamis ja muitaleamis maid oaivvildin. Bargojodiheaddji ii bohtán gáfestallanlátnji jos mun ledjen doppe ja gilduimet hupmámis ášši birra.

-Informánta

(Jeg jobbet i Kautokeino ved Forsvarets kjøkken og jeg og arbeidslederen hadde ulike syn om byggingen av demningen. Da jeg var ung, kunne jeg

¹1971 Mikkelsen, Magnar. *Masi, Norge s.46-47 jorgaluvvon dárogielas*

ikke la være å diskutere og fortelle hva jeg mente. Arbeidslederen kom ikke i kafferommet hvis jeg var der og vi fikk ikke lov til å snakke om saken.)

-Informant

Tidligere rapporter

Rapporter og forslag fra tidligere prosjekter har blitt brukt som grunnlag for forslaget om å etablere dokumentasjonssenteret i Máze. Disse har mange gode sider og har gjort en grundig undersøkelse av mulighetene for å drive et slikt senter.

Vi mener at dokumentasjonssenteret skal være en arena der folk får plass med sine ubehagelige opplevelser og der de kan finne sjelemedisin. Statens håndtering av denne saken har blitt igjen som en historisk trauma for det samiske folket.

Behandling av traumaer og formidling om traumer for senterets gjester skal være adskilt. Vi ber om at det legges ressurser for at senteret først og fremst skal være en arena der samene og staten kan møtes uten å utøve makt. At det er en arena hvor traumer behandles og hvor dialogen mellom staten og samene blir bedre.

Informanthers historier

Her kommer deler fra informantenes historier. De er hentet fra transkriberte tekster, og er bare tilpasset skriftspråket. Deler er hentet fra flere informanthers opptak.

1950 rájis mun álggán muitit, mun gulan de rávisolbmuid sága dan dulvadan áigumuša birra. Ja de, ovdamearkka dihte 1956, mun ledjen 11 jahkásaš dalle. De mun ledjen áhči mieldje ja eagi mieldje, mii guvttiin fatnasiin vuojiheimmet, na mun jáhkán dat ledje militeara hearrát, dohko Nieidagoržái. Dalle lei jurdda ráhkadit buođu Nieidagoržži bajábeallái, mun várohan nu dat lei jurdda. Eai han midjiide muitalan nu ollu. Ja dat manne, dat manne jagit ja jagit, muhto de. Earenoamážit go álggii 1970 lahkonit, de lei nu dat šattai lieggaseabbo dat ášši.

-Informánta

(Jeg begynner å huske fra 1950-tallet, jeg hører da de voksnes prat om demningen. Og da, for eksempel i 1956, jeg var 11 år da. Da var jeg med min far og min onkel, vi kjørte det jeg tror var militærer med to båter til Nieidagorži. Den gangen var tanken å bygge en demning i elva over Nieidagorži, jeg mistenker at det var planen. Vi fikk ikke vite så mye. Og årene gikk, det gikk flere år, men så. Spesielt når det nærmet seg 1970, da begynte det å skje saker.)

- Informant

Mun muittán eagi, dalle go lei jápmin seanggas, mun ledje fitname beaivvi ovdal de lohka munnje ahte gal mun galggašin gal Mázes beassat fitnat, mun logan ahte don goit dearvvašnuvat ja mun de boadán du viežžat, moai de vuojasetne Mázes. Dat gal ii šaddan, dat jámi nuppi beaivvi. Dat gal lei Máze sutnje ja son álo hoagai, ja son finadii dáppe, ipmi maid dagai nu, muhto ii sus lean seamma dovdu go eagis. Dat gal gáđai ahte fárrii, dat gal álohii váillahii Máze ja finaiga dávjá maid dáppe. Dat leat olu dinggat dien áigodagas maid mun in dal fuobmá

– Informánta

(Jeg husker min onkel når han lå for døden, jeg var på besøk dagen før og da sa han at han skulle ha dratt en tur til Máze, og jeg sa at du blir jo frisk og da henter jeg deg og vi kjører i en tur i Máze. Det ble ikke sann, han døde dagen etterpå. Det var Máze for han og han pratet alltid og var innom her, samme med min inngiftede tante, men hun hadde ikke de samme følelsene som min onkel. Han angret på at han flyttet, han savnet alltid Máze og de var ofte her på besøk. Det er mye fra den tiden som jeg ikke kommer på akkurat nå.)

- Informant

Njealje jagi mun ledjen roggame doppe Virdnejávrrre gáttis arkeologan, mun ledjen studeantta. Njealje vahkku ain hávil ledje studeanttat gieddebarggus. Mun in lean vuosttaš jagi -83. Mañemus jagi -87 de leimmet moattis geat geahčaimet váriin makkár mearkkat doppe ledje. Dat lei mu fága bargu. ... Juste -86 dat ferte leat. Ja dat gal lea okta dain váráleamos prošeavttain main lean leamaš mieldi, ja dan in dagašii šat goassege. Dalle lei dat buođđu ja dat ledje álgán deavdit dan. Mis lei fanas, 15-16 fot "Ranaplast" fanas. Paul Simonsen dajai ahte jeg kan ikke kjøre, du kan bare kjøre. Ja mii vujiimet vuosterávdnjái. Ja dat lei dego TV:s dat lei vielgadin dat bárut.

Go mii doppe roggat, juohke jándora lea 10 ja 12 cm loktanan dat čáhci ja mii doapmat roggat. Go mii diehtit ahte dat loktana čáhci beaivvis beaivái.

-Informánta

(I fire år var jeg på utgraving der ved Virdnejávri som arkeolog, jeg var student. Fire uker om gangen var studentene ute på feltarbeid. Jeg var ikke der det første året i –83. Det siste året i –87 var vi noen som så på fjellene, hva slags spor det var der. Det var fagarbeidet mitt. Ja akkurat, det må ha vært - 86. Og det var en av de farligste prosjektene jeg har vært med på, og det hadde jeg aldri mer gjort. Det var demning og de hadde begynt å demme opp den. Vi hadde en båt, 15-16 fots "Ranaplast". Paul Simonsen sa at jeg kan ikke kjøre, du kan bare kjøre. Og vi kjørte motstrøms. Og det var som på TV, det var hvite bølger.

Når vi gravde der så steg vannet med 10-12 cm hver dag og vi måtte skynde oss å grave. Vi visste at vannet steg hver dag.)

- Informant

In muite justte čielgasit, muhto dan maid mun muittán lei dakkár demonstrašuvnna Mázes. Dahje galge boahit Stuorradikki okta komitea ja moai maid vuoddjáime dohkko ja dat lei viehka dakkár erenomáš demonstrašuvnna, dat ledje Máze olbmot ja dat ledje boares olbmot ja de bođii dat busse ja dat olbmát dat ledje hui olu almmái olbmot mat bohte olggos. De ledje čuožžumin boares olbmot guovtte bealde ja daiguin ledje plakáhtat ja dat ledje jávojienátkeahttá ja áibbas jaska ja ii oktage jienádan ii sánige. Dat dieđus šadde hui ártet, eai diehtán mo, ja de manne dan skuvlla sálii ja doppe lei dat čoahtkin. Doppe gal dieđus ledje olbmot geat vuostálastte jitnosit, muhto mun gal ledjen dieđus dalle eanaš duššo guldaleaddji ja inge lean dieđus roahkkat ja iige lean dárbu dien jietnadit mus maide, doppe ledje earát geat hálle.

- Informánta

(Jeg husker ikke nøyaktig, men jeg husker at det var demonstrasjoner i Máze. Eller at det skulle komme en komite fra Stortinget og vi kjørte dit og det var en spesiell demonstrasjon, det var folk fra Máze og det var gamle folk, og så kom bussen og det var veldig mange menn som kom ut av bussen. Så sto det gamle mennesker på hver side og de hadde plakater og de var helt stille, det var så stille og ingen sa et ord. De ble jo veldig merkelige, de visste ikke hvordan, og da gikk de til skolesalen og der holdt de møtet. Det var folk som protesterte høylytt, men den gangen var jeg jo mest bare et publikum og var ikke så utadventt og det var ikke nødvendig for meg å si noe, det var andre som

pratet der.)

-Informant

Na dies dat han álggii ge, ahte mii fertet duostat álgit presset daid ráđđehusaid, ahte dat váldet duohtan ja duohtavuoda muitalit. Dat lea duohtavuoha go álget eatnamiid váldit, eatnamiid ja čáziid billistit. Ja dan eallima billistit, dan vuodđoeallima mii lea sámiiin. Jos dat nohkká de nohkká gaitin, dat boazodoallu, de mis ii leat mihkkege mii lea sápmi. Ja duostilat dat ledje, dat mat manne Oslo, go duste vuosttildit go álge boahhtit diehtit ahte áigot buodđudit dieppe Stillas, Savvonis. Roahkka duostilat ferten dadjat. Ja diet nissonat mat manne Gro Harlem Brundtlandda lusa ja dat čohkkájedje, eai dat vuolgán doppe eret. Sámi boaresáhkut, juste dakkár áhkut mat gal dustet. Daid gal ferte dadjat dat ledje roahkkadat, ja dies álggii ahte ferte gal duostat presset daid. Ja váldit oidnosii maid ilmmiid dat leat bargame sámiiid vuostá.

- Informánta

(Vel, det var der det begynte, at vi må våge å presse regjeringene, at de tar det på alvor og forteller sannheten. Det er alvor når de begynner å ta land, og ødelegge land og vann. Og å ødelegge dette livet, det primærlivet som samene har. Om det tar slutt så er det i hvertfall slutt på reindriften, da har vi ingenting som er sápmi. Og modige var de som dro til Oslo, at de våget å protestere når de fikk vite at det skulle demmes der i Stilla, Savvon. Virkelig modige, må jeg si. Og de kvinnene som dro til Gro Harlem Brundtland og der satt de, de reiste seg ikke. Gamle samiske damer, akkurat sånne som våger. Det må man si, de var dristige, og der begynte det at man må tørre å presse dem. Og løfte fram hva i alle dager de holder på å gjøre mot samene.)

- Informant

Forslag

Forslaget har to ulike sider og to ulike tiltak. Tiltakene kan også fungere adskilt, og det ene tiltaket forutsetter ikke det andre.

De to tiltakene er:

-Et dokumentasjonssenter med tre bærebjelker: Mázes og Sápmis historie, neddemning og motstand og natur.

-Den samiske kunstnergruppen var sentral i arbeidet mot neddemningen og dette kan særskilt løftes fram med et Gjesteatelier.

Dokumentasjonssenter

Historien til Mázes befolkning kommer ikke fram i dagens formidling, fordi det bare formidles om Alta-saken. Trusselen om å demme ned Máze var helt konkret i perioden etter andre verdenskrig til 1973, når Stortinget bestemte seg for å verne Máze fra å bli demmet ned.

Dokumentasjonsprosjektet har jobbet med å dokumentere de delene av historien som ikke direkte berører folkeaksjonen og utbyggelse av Čávžu-demningen, fordi disse er vel dokumentert i Alta-saken. Vi har fokusert på å dokumentere hvordan Mázes befolkning opplevde neddemningsplanene, og hvilke konsekvenser det har hatt for det samiske samfunnet og samfunnsbyggingen. Vi har riktignok også dokumentert Sápmis og samers deltakelse i utbygging av Čávžu-demningen og motstanden.

RiddoDuottarMuseat har hatt to dokumentasjonsprosjekter der de har samlet inn minner fra den tiden. Mázes befolkning og neddemningsmotstanderne fortjener at deres historie blir fortalt. Det blir ofte fortalt om Stilla-aksjonene, fordi den formidles av nordmenn. Både NVE og Alta museum forteller om Stilla-aksjonene, og den formidles også når det er snakk om naturvern, men historien til Mázes befolkning høres det ingenting om. Samiske helter og historier er skjult i formidlingen.

For å formidle denne viktige delen av samisk historie skal det bygges et dokumentasjonssenter i Máze. Kautokeino kommune kan finne et passende sted for dokumentasjonssenteret. Kautokeino kommunestyre vedtok 27.10.22 at Mázes kommunedelplan skal fornyes og vi anbefaler Kautokeino kommune til å ta med etableringen av dokumentasjonssenteret når det jobbes med en ny kommunedelplan.

Stedet må ha et egnet bygg der det er plass å formidle historiens tre deler. Det fortelles om sultestreikerne og de samiske kvinnene som nektet å forlate statsministerens kontor for å redde sultestreikerne og Elva. Der skal man kunne høre dem fortelle sine historier og høre deres joiker. Der skal det formidles om Máze og samisk kultur, om hvordan de ikke kunne begrave sine egne i deres egne gravplass, da det var fare for at gravplassen snart lå under vann.

Bygget skal tilrettelegges slik at folk kan stoppe der. Utenfor skal det være en stor parkeringsplass med plass til både biler og busser. Det skal være plass til lavvoer og gammer. Bygningen skal også ha et større kjøkken og stor kafedel.

Permanent utstilling og plass til andre utstillinger

Alle disse tre delene inngår i Mázes lokale historie: samisk historie, neddemning og motstand og natur. Samisk historie, både nyere tids og gammel historie. Neddemning og motstand, Máze ble sterkt påvirket av den norske stats planer om å demme opp elva. Naturen, området har spesielle vekster og i området kan man se hvordan kloden har endret seg.

²

Det skal være mulig å arrangere kunstutstillinger og bygdefolket skal kunne bruke stedet. Det skal være en plass som bygdas befolkning vil bruke. Skoler skal også kunne bruke bygningen i undervisninga, både når det er snakk om historie, Máze og samisk historie og natur.

Samer mimrer ofte med joik

Man minnes og hedrer personer, dyr og trakter med joik. Dokumentasjonsprosjektet har også samlet inn joiker.

Dokumentasjonssenteret skal fortsette arbeidet med å dokumentere både fortellinger og joiker. Det arbeidet tar ikke slutt før personer som husker, ikke finnes mer.

Dokumentasjonssenteret kan knyttes til stier som allerede finnes, for eksempel perleturstiene. Man kan også lage nye stier. Et eksempel kan være at gjester går ved elvekanten og ser for seg hvilke planer norske myndigheter hadde og hva som egentlig hadde vært under vann om ikke Mázes befolkning hadde kjempet imot planene helt fra starten av. RDM har en appløsning som man kunne ha brukt her, den så kalte Vappus-appen. Man kan gjennom denne appen få informasjon om plassen, spesielle naturfenomener og fortellinger og joiker fra området osv. Stien kan tilpasses slik at man kan gå både lengre og kortere turer. Man kunne ha hatt en sti på hver side av elven. Det skal være passende stoppepunkter og grillplasser, og i begynnelsen av stien må det finnes muligheter for å kaste søppel. Stien burde tilpasses så det blir minst mulig spor ellers i naturen.

Det er mye historie i Máze og det er mye som kan formidles i dokumentasjonssenteret i tillegg til Máze-saken. Det finnes blant annet et naturreservat som i dag ikke formidles andre steder enn kun på et lite informasjonsskilt. Det finnes en historisk posthytte som er en vernet kulturarv. Posthytta finnes i sentrum av Máze ved elvekanten.

Senterets formål

Dokumentasjonssenteret etableres som en nasjonal institusjon og har som oppgave å fremme forsoning, pleie sjela og dokumentere og formidle om neddemninga og konsekvensene for både Máze og samer generelt.

² Stuurra gurra - Maze forkastningen

Mål med senteret

Synliggjøre Máze-saken fra et samisk perspektiv. Pleie sår forårsaket av kampen mot neddemningen. Hedre samiske motstandere og dokumentere vendepunktet i nyere samisk rettighetshistorie.

Eablering av senteret

Det må settes i gang en arbeidsgruppe med lokal og faglig forankring til etableringen av dokumentasjonssenteret. Lokal forankring og kunnskap sikrer at senteret blir en plass som Mázes befolkning kan være stolt av.

Vi foreslår at det settes i gang et aksjeselskap med Máze som administrasjonsområde. Eventuelle eiere kan være Sametinget, Kautokeino kommune, Finnmark fylkeskommune, Klima- og miljødepartementet (Máze verneområde), Nærings- og fiskeridepartementet (Stuoragurra-forkastningen), Norges vassdrags- og energidirektorat, Máze bygdelag og Máze Sámiid Searvi.

Tiltaket skal finansieres av den norske stat med de samme midlene som andre gjestesentre, naturvernssentre og verdensarvsentre.

Alta museum åpnet en ny permanent utstilling i oktober 2022 der man får se Čávžu-demningen og motstanden mot neddemningen av Elva. Neddemningen av Máze blir bare nevnt med et par setninger og bilder. Alta museum vektlegger sin lokale historie mer, det vil si Alta-saken. Alta museum er også en naturlig samarbeidspartner for Máze dokumentasjonssenter. Alta museum mener at et slikt senter er et bra formidlingstilbud for historie og et bra alternativ for den som vil vite mer enn hva Alta museum klarer å formidle. Hvert år arrangerer de i forbindelse med den kulturelle skolesekken et rollespill for sjetteklassingene på skolene i Alta. De forteller at det er populært blant både elever og lærere.

Máze dokumentasjonssenter hadde hatt gode muligheter til å få i gang et lignende tilpasset læremiddel for skolene i området, for skolene i både Máze, Alta, Kautokeino og Karasjok.

Dokumentasjonssenteret burde bygges slik at det er mulig å arrangere utstillinger og andre arrangementer der. Det skal også være en plass som Máze skole, teatre, foreninger og andre vil bruke til arrangementer.

Dokumentasjonssenteret skal fortsette arbeidet med å dokumentere både menneskers fortellinger og joiker. Det arbeidet tar aldri slutt, så lenge samer fortsetter å fortelle og dele informasjon fra generasjon til generasjon.

Dáiddasiida – Gjesteatelier

Sametinget hadde bedt referansegruppen om å se på mulighetene for samarbeid med initiativet Máze house. Under arbeidet har det kommet fram at kunstinitiativet Máze house fortsatt bare er på et tankenivå. Vi har vært i kontakt med de som har startet tanken, men vi har ikke kommet noen vei med det.

Bakgrunn

Máze Sámi dáiddajoavku hadde sin virksomhet i det gamle internatet. De fikk leie bygningen av kommunen gratis. I Dáiddasiida finnes fortsatt alt av utstyr og tilbehør som sámi dáiddajoavku eide. Huset har stått tomt og kaldt, og den må derfor repareres for å kunne tas i bruk igjen.

Mulighet

I slutten av 2022 ble det etablert en ny forening i Máze, Máze Giehtadáidu. Máze Giehtadáidu har hensikter om å få i gang aktiviteter på Dáiddasiida. Kautokeino kommunestyre har flyttet Máze dáiddasiidas (Et av de gamle internathusene) eierskap til foreningen Máze Giehtadáidu. (Kautokeino kommunestyre, PS 52/2022)

Máze Giehtadáidu er en samarbeidspartner i det fremtidige dokumentasjonssenteret.

Máze

Bygda Máze ligger sentralt i E45 mellom Kautokeino og Alta. Det er mye trafikk etter veien og det finnes gode muligheter for å få folk til å stoppe i Máze og i dokumentasjonssenteret. Det er bare omtrent en times kjøretur til Máze fra både Kautokeino og Alta, og litt lengre fra Karasjok.

Det finnes aktiviteter som kan tilby dokumentasjonssenterets gjester andre opplevelser. Máze har både en butikk, en kafe og muligheter for overnatting. Det finnes også turistvirksomheter som tilbyr opplevelser både på vinteren og sommeren.

Det har bodd samer i Máze i lang tid. Både slekt, tilhørighet og levende samisk kultur kjennetegner bygda.

Resultater fra referansegruppens forslag

Referansegruppen presenterer følgende resultater til forslag i dette arbeidet som er blitt gjort.

Det etableres et dokumentasjonssenter i Máze som skal formidle om motstandskampen mot neddemningen av Máze og mot lokalbefolkningas tvangsflytting pga. demningsarbeidet.

Det skal settes opp et minneste og et eget minnerom i dokumentasjonssenteret, der man kan minnes dem som kjempet imot demningsarbeidet.

Dokumentasjonssenterets arbeid er også å synliggjøre Máze som utgangspunkt for nyere tids samiske kunstverden gjennom kunstnergruppa Mázejoavku sitt arbeid.

Referansegruppen vil også at dokumentasjonssenteret skal kunne fungere som en mal for hvordan forsoning kan skje. Stedet skal også inneholde et trygt sted – safe place – hvor det er mulig å forsones, hvor samers interne forsoning og forsoning mellom samer og den norske stat er mulig. Grunnlaget for forsoning er møter mellom mennesker der alle respekterer hverandre uten forhandlinger, der ingen bestemmer over den andre eller behandler andre på en ufin måte, eller bruker fjern eller lukket maktutøvelse mot andre.

På grunnlag av referansegruppens bemerkninger, som er kommet opp i forbindelse med arbeidet med samers traumer etter demningsarbeidet, anbefaler vi Sannhets- og forsoningskommisjonen å fremme muligheten om å sette i gang et minneprosjekt om forsoning.

Referansegruppen bekjenner at forsoning er en viktig del av å forhindre at samehets og rasediskriminering forverres, og kan også være med på å øke velværet i dag og i fremtiden.

Andre uttrykksmidler

Nasjonale turistveger

Oppfordre Sametinget til å begynne å jobbe for å få samiske nasjonale turistveier.

Vi har under arbeidet lagt merke til at det finnes mye severdige opplevelser rundt omkring i Máze, som gjør at Máze bygdevei hadde passet som nasjonal turistvei. Og veien kunne også ha kommet til nytte for dokumentasjonssenteret.

Turistveier skal gå gjennom landskap med vakker natur og være et bra alternativ for hovedveien. Veien gjennom Máze kan derfor passe som nasjonal turistvei.

Man må foreslå mulige turistveier til Statens vegvesen, og områdets muligheter for turistvei må forklares og beskrives godt og grundig for å i det hele tatt tas opp til vurdering. Statens vegvesen har i august 2022 bedt fylkeskommunene om forslag til turistveier. Sametingets oppgave hadde vært å foreslå Mázes bygdevei som ny turistvei.

Det finnes 18 nasjonale turistveier i Norge. I Finnmark har vi to. En av de går til ishavet. Kjøreturen starter fra Finnfjordbotn og slutter i Hamningberg, og den har 7

rasteplasser/utsiktspunkter. Den andre nasjonale turistveien går mellom Havøysund og Kokelv. Veien har 5 rasteplasser/utsiktspunkter.

Jurddaboađus / Konklusjon

Mázes lea báikkálaš čanastupmi ja nana doarjja ásahit Duođaštanguovddáša Mázi.

Máze-ášši ferte ipmirdit oktasaš našunála trauman sápmelaččaide, ja sielu dálkkodeapmi ferte dahkkot. Lea heivvolaš sieludálkkodeami dahkat Mázes, gos háviid álgu lea.

Duođaštanguovddáš galgá leat dorvvolaš báikin olbmuid ja das galgá leat sierra báiki sielu dálkkodeapmái.

Stáhtas lea ovddasvástádus ja geatnegasvuohta viggat njulget vearredaguid ja váikkuhusaid maid sisabahkkemat, áigumuš bákkus sirdit Mázelaččaid sin gilis eret ja dulvadit čáhcádaga ja Čávžu buođu huksemiin leat leamaš sápmelaččaide ja earáide.

Oassin seanadeamis ávžžuha referánsajoavku ahte stáhta dáhkida ruhtadeami ásahit Duođaštanguovddáša Mázi.

Duođaštanguovddáš galgá (leat)

- Dorvvolaš báiki sielu dálkkodeapmái
- Čađahit, ovddidit ja čalmmustahttit sámiid siskkáldas seanadeami ja seanadeami gaskkal sámiid ja Norgga stáhta.
- Dokumenteret eanu dulvadeami vuosttildeami ja buođđudeami váikkuhusaid servodahkii, lundui ja olbmuid
- Gaskkustit Eanu dulvadeami vuosttildeami ja sámi demokratiija ollašuhttima
- Gaskkustit luondduárvvuid
- Máze gili olbmuid buorrin
- Mitalit sámi ja Máze historjjá gussiide

Konklusjon

Det er sterk lokal forankring og støtte for å etablere dokumentasjonssenter i Máze.

Mázesaken må forståes som et felles nasjonalt traume for samene, og healing av sårene må finne sted. Máze er en egnet plass for at en slik healing finner sted, for der begynte sårene. Dokumentasjonssenteret skal være en trygg plass for folk og der må det finnes ett avskilt plass for sjelelig healing.

Staten har ansvar og forpliktelse til å rette opp i urett, og konsekvensene som inngrepene, trusselen om att med tvang flytte på befolkningen fra deres hjem i Máze, planene om neddemning av vassdraget, byggingen av demninga i Čávžu har påført samene og andre.

Som en del av forsoning anbefaler referansegruppen at staten garanterer finansiering av etablering av dokumentasjonssenter i Máze.

Dokumentasjonssenteret skal være

- En trygg plass for sjelelig healing
- Gjennomføre, fremme og synliggjøre forsoning innad i Sápmi og mellom samer og den norske stat.
- Dokumentere kampen mot neddemningen av Kautokeino-Alta vassdraget og demningens konsekvenser for samfunn, natur og mennesker
- Formidle kampen mot demningen av Kautokeino-Alta vassdraget og oppkomsten av samisk demokrati
- Formidle naturverdiene
- Tilgode for Mázes befolkning
- Formidle Sápmis og Mázes historie til besøkende

Kilder:

Mikkelsen, Magnar 1971: *Masi, Norge*. Cappelen's Forlag, Oslo 46-47

Utsi & Utsi 2000: *Masi 2000. En oversikt over utviklingen 1900-2000*. Upublisert rapport. Máze. 8

Sámediggi 2018: *2019 bušeahтта*. Kárášjohka. 4

Sámediggi 2020: 20/18174 – *Prinsihpa Sámedikke Dávvervuorkkápolitihkkaj*. Kárášjohka. 28

Nettsider:

<https://www.nasjonaleturistveger.no/no/> 15.02.2023

<https://sametinget.no/kultur/kunst-og-kulturutovelse/museer/> 20.02.2023

Vedlegg:

Referansegruppens innspill til Sannhets- og forsoningskommisjonen. 16.01.2023

«Permanente norske perspektiver og samiske prosjekt» Kronikk av referansegruppen

SAMMENDRAG

Ett steg mot forsoning: etablering av dokumentasjonssenter i Máze

Referansegruppen for etableringen av dokumentasjonssenter for Máze

INNSPILL TIL SANNHETS KOMMISJONEN

Nasjonalt senter for samepolitisk historie – Máze dokumentašuvdna guovddáš

Dette innspillet kommer fra referansegruppen for etableringen av et dokumentasjonssenter, og er utnevnt av Sametinget. Referansegruppen består av representanter oppnevnt av sametinget.

Konflikt mellom nasjonalstat og urfolk handler i høyeste grad om kampen om naturressurser og synet på verdien av disse. Dette er grunnlaget for dagens konflikter mellom samer og stat, og for den såkalte Alta-saken:

Oppdemningen av Kautokeino-Alta vassdraget var allerede i 1912 foreslått som energikilde, på grunn av gruvene i Sør-Varanger³. Befolkningen i Masi fikk allerede i 1946-47 signaler på planer om å legge Máze under vann i forbindelse med vassdragsregulering og kraftutbygging. Det ble gjort en del forarbeid i 1958 og utover på 60-taller, før det i 1968 ble nedlagt et konkret forslag på neddemming av Máze⁴.

På norsk er konflikten kjent som *Alta-saken* og den samiske motstanden bidro ikke bare til å forandre, den norske samepolitikken, men var en nasjonal hendelse som også har gitt varige i spor det norske språket. I dag fungerer *en Alta-demning* som måleenhet for størrelsen på kraftverk. Det samiske samfunnet har siden dette brukt all sin kapasitet på å bygge et moderne samisk samfunn, uten å ha tid og ressurser til å fortelle sin egen historie og relasjon til staten.

Over to år har referansegruppen undersøkt det samiske perspektivet på saken. Utfordringene har vært mange for referansegruppen siden det er lite forskning på feltet, mye av motstanden og opplevelsene rundt det er fortiet og som en konsekvens av det er ikke begrepene godt utviklet for å snakke om temaet på en måte som understøtter den samiske opplevelsen av den samiske motstanden. Referansegruppen ser tydelig at bare Altasaken blir belyst av ulike aktører, Mázes historie før 1973, når stortinget bestemte seg for å spare bygda Máze. Máze levde i flere tiår med trussel om å bli neddemt. Det fantes konkrete planer om å legge elveleiet under vann lenge før Stortinget, Finnmarks Fylkeskommune og Alta Kommune i 1970 stemte for å ofre bygda Máze i fordel for resten av fylket. Trusselen førte til at Máze ble hemmet i utvikling. Folketallet gikk ned og mange ressurssterke personer forlot bygda siden det ikke lenger var mulig å få bygget boliger eller å få utviklingsstøtte til bedrifter. Menneskene i Máze unnlot også å la sine begravnes i bygda da trusselen om å bli neddemt var så påtagelig. Etter 1973 og bestemmelsen om varig vern av Máze, endrer kampen karakter, nå skal ikke lenger den øvre delen av elva påvirkes i like stor grad og da våkner kampen om Alta. Å kalle saken Álttá-ášši på samisk helt feil, da det fra begynnelsen ikke var Alta konflikten sto om. Det er på tide å erkjenne at denne kampen var mellom den norske overmakten om den samiske eksistensen. Begrepene om hendelsen preges av hvordan det norske samfunnet har omtalt hendelsene. Det samiske samfunnet må nå få anledning til å undersøke egne erfaringer og formidle den som man selv opplevde den, i handlingens sentrum: Maze.

³ Mikkelsen, Magnar (1971): Masi, Norge. J.W.Cappelens forlag AS, Oslo side 23.

⁴ Áiti Utsi & Utsi DA, 2000: Masi 2000 – En historisk oversikt over utviklingen 1900-2000, side 26

Trygve Lund Guttormsen skrev et leserinnlegg i Altaposten 1. august 1970⁵ med spørsmål om hvem som ofrer. Guttormsen skriver om perspektivet – er det fylke som ofrer eller er det befolkningen i Máze som ofrer. Han påpekte også at man må se enkeltmennesket i det store bildet. Hvordan var det for dem som bodde og levde i Máze å ha neddemmingstrusselen over seg? Hvordan ble samfunnsutviklingen i demningens skygge? Frykt for fremtiden og mangel på tiltakslyst - Folketallet gikk ned, ressurspersoner flyttet⁶

Referansegruppen har undersøkt hvordan den samiske motstanden mot demningen av Máze er starten på den moderne politiske historien til Sápmi i dag forvaltes og formidles. Gjennom besøk på bevaringsinstitusjoner og selve demningen, og i møter med lokalbefolkningen, men også gjennom det faktiske dokumentasjonsarbeidet har referansegruppen analysert hvilke perspektiv som fremmes i fortellingen om demningen av Maze og den samiske motstanden, også kalt Alta-saken.

Referansegruppen vil med forslaget om å danne et nasjonalt formidlingssenter anerkjenne at:

- Beslutningen om å demme opp Máze, motstanden og kampen mot dette og den norske overmakten er fortsatt **et nasjonalt traume** for det samiske folket som deltok i motstanden, og er det fortsatt spesielt for folket fra Masi. Dette traumet er påført den samiske befolkningen i nyere tid og ledet til stor utvikling på det samiske politiske feltet, men bygda Maze har aldri fått en opprettelse og trues stadig av nedlegginger.
- Det samiske samfunnet har en lang tradisjon om å tie når noe er vanskelig og vondt. Motstandskampen mot demningen av Maze er ikke ferdig-dokumentert og langt mindre ferdigsnakket. Ett nasjonalt senter for samepolitisk historie vil være et løft og et steg på veien til forsoning mellom samer og staten Norge.

Referansegruppen sammen med prosjektorganisasjon drar disse slutningene utfra arbeidet som er utført i perioden:

- Samisk formidling om den samiske motstanden mot demningen av Máze har funnet plass, men det samiske perspektivet i denne tosidige **fortellingen har vært prosjektbasert, temporær og ufullstendig** formidling. Interessen for disse formidlingsprosjektene har vært store og interessen er der, men det samiske perspektivet formidles ikke i permanente utstillinger. De eksisterende permanente formidlinger om denne nasjonale hendelsen er norske og laget fra et norsk ståsted bidrar til stor grad av usynliggjøring og nedtoning av den samiske kampen. I kartene på demningen finnes ikke engang Máze. Denne formidlingen bidrar til en fortsatt samisk mistillit til norske institusjoners berettelse og hindrer fortsatt forsoning.
- Den påtagelige usynliggjøringen av samers opplevelse av saken er åpenbar for samer som kjenner historien, men oppvoksende generasjoner vil få et skjevt bilde av denne konflikten der det samiske perspektivet. Den norske stat har ett ansvar for å bidra til at den samiske siden av historien kan dokumenteres og formidles, slik at fremtidige generasjoner kan lære av historien.
- I lys av dette er det ønske om at bevaringssenteret for den samiske motstanden i Máze på grunn av kulden skal ha et innendørs minnesmerke og et stille rom for å minnes motstandskampen og de som gjorde sine oppofringer i forbindelse med motstanden.

En nasjonal bevaringsinstitusjon om den samiske motstanden mot demningen av Máze inkluderer å belyse Máze som den samiske moderne kunstens vugge gjennom den samiske kunstnergruppens etablering av *kunstkollektivet Sámi dáiddajoavku -Samisk kunstnergruppe i Máze*.

⁵ <http://meahcci.info/tlg1970.jpg> (02.02.22)

⁶ Áiti Utsi & Utsi DA, 2000: Masi 2000 – En historisk oversikt over utviklingen 1900-2000, side 28

Dette er ikke bare en historie om Alta og deres spesielle relasjon til laksen eller ei lita samebygd som skulle legges under vann eller historien om norsk industrialisering. Dette er en historie som i verdenshistorien må ses i sammenheng med en internasjonal urfolksbevegelse som resulterte ikke bare oppbyggingen av en helt unik relasjon i verden mellom stat og urfolk gjennom etablering av et samisk demokrati; som skulle bli sentral i utviklingen av urfolksrettigheter på FN nivå. Fortsatt skrives urfolkshistorie i Norge om hvordan utviklingen av samiske landrettigheter skal realiseres gjennom Finnmarksloven, etableringen av Finnmarkseiendommen og Finnmarkskommisjonens gjennomgang av rettighetskrav. Det la grunnlaget for en slagkraftig og verdensberømt samisk kunst som står seg også i dag, og som fortsatt belyser samenes relasjon til staten. Alt dette startet da staten besluttet at Máze skulle legges under vann, og den samiske befolkningen satte seg i mot for første gang i moderne historie.

I dag, over 50 år etter, prøver man fortsatt i små prosjekt å dokumentere enkeltmenneskenes historier og opplevelser av et ubearbeidet nasjonalt traume.

Referansegruppen ønsker å etablere en nasjonal bevaringsinstitusjon som skal være en ny modell for forsoning og utover å dokumentere og formidle, skal det være en *safe space* som rommer møter mellom samer og nordmenn, i respekt og samarbeid, uten forhandlinger og uten en dominerende eller fordømmende, distansert og innesluttet autoritet.

Ut fra referansegruppens erfaringer med å arbeide med ett av samenes ubearbeidede traumer anbefaler vi at Sannhets- og forsoningskommisjonen gir urfolket samene og de nasjonale minoritetene:

- Etablere et dedikert nasjonalt finansieringsprogram for minneprosjekter med tema forsoning
- Bygge kapasitet i samiske bevarings- og arkivinstitusjoners mulighet til å aktivt jobbe med ny dokumentasjon av egen versjon av historien, og anerkjenne behovet av å bevare og formidle egen kultur på egne premisser
- For urfolk vil muligheten til å fortelle sin versjon av en kolonial historie gjennom permanente og sterke institusjoner som oppfyller visjonen om en dekolonisert historiefortelling som tar hensyn til dekolonisert metodikk. Samer som urfolk og andre nasjonale minoriteter må få en anledning til å ikke bare dokumentere egen historie, men også formidle den og ikke minst forsones med den
- Gjennomføre en nasjonal gjennomgang av arkiv- og museumspolitik og beste praksis for å bestemme graden av overholdelse av FNs erklæring om urfolks rettigheter og å komme med anbefalinger
- Ansvarliggjøring av dagens nasjonale bevaringsinstitusjoner til å inkludere og bygge kapasitet i det samiske samfunn til å utvikle nasjonal formidling av både norsk-samisk kolonial historie som en del av forsoningsprosjektet

Referansegruppen anerkjenner at alle nasjonale minoriteter kan ha de samme behovene og utfordringene. Forsoning er et viktig prosjekt for å stoppe hets og rasisme i dag, og kan dermed bidra til en bedre hverdag nå og i fremtiden.

Permanente norske perspektiver og samiske prosjekt - Kronikk

Det bør det etableres et dokumentasjons- og formidlingssenter for kampen om Masi og samiske rettigheter, også kjent som Alta-saken. Historien om forholdet mellom urfolk og staten som bør beskyttes mot forvitring, og særlig mot revisjonisme og benektelse. For det samiske er det også interne sår å lege.

Referansegruppen for dokumentasjonssenter i Masi: Ante Guttormsen (leder), Nils Johan Nango, Klemet Erland Hætta, Inga Marja Steinfjell

Konflikt mellom nasjonalstat og urfolk handler i høyeste grad om kampen om naturressurser og synet på verdien av disse. Dette er grunnlaget for dagens konflikter mellom samer og stat, og for den såkalte Alta-saken. Skal alle lære noe av historien er det viktig å samle dokumentasjonen og formidle den. Få hendelser i Sápmi har hatt så stor påvirkningskraft på både den norske og samiske selvforståelsen som demningen av Máze og den samiske motstanden, på norsk kalt Alta-saken. I to år har en referansegruppe oppnevnt av Sametinget jobbet med å undersøke forholdene rundt beslutningene om å demme elva og legge Masi under vann, og den samiske motstanden mot demningen. De fortellingene som lever videre, og fremstillingen av hendelsene og beslutningsprosessene viser imidlertid at det norske perspektivet overskygger det samiske i de faste formidlingsprosjektene.

To års arbeid

I to år har referansegruppen jobbet med å undersøke forholdene rundt beslutningene om å demme elva og legge Masi under vann, også kalt Alta-saken. Gjennom besøk på bevaringsinstitusjoner og NVEs fysiske formidling på selve demningen, i møter med lokalbefolkningen og gjennom funn i selve dokumentasjonsprosjektet, har referansegruppen vår analysert hvilke perspektiv som fremmes.

Permanente norske perspektiver og samiske prosjekter

Vi har sammen med prosjektorganisasjon har gjort viktige funn:

- * Samisk formidling om motstanden mot demningen av Máze har fått plass, men det samiske perspektivet i denne tosidige **fortellingen har vært prosjektbasert, temporær og ufullstendig** formidling.

- * Interessen for de samiske formidlingsprosjektene har vært stor og de er godt besøkt og likt, men referansegruppen finner at **det samiske perspektivet ikke formidles i permanente utstillinger, på blant annet Alta museum og NVEs fysiske formidling.**

Funnene kan forstås som kritikk av de *eksisterende permanente formidlinger* om denne nasjonale hendelsen. Ståstedet er norsk, noe som bidrar til usynliggjøring og nedtoning av den samiske kampen. I kartene på demningen finnes ikke engang Máze. Denne formidlingen bidrar til en fortsatt samisk mistillit til norske institusjoners fortellinger, og dette hindrer fortsatt forsoning. Vi er glade for å se at Alta museum har gjort justeringer i den nye permanente utstillingen etter at de ble gjort oppmerksom på dette.

Vi forstår at ikke-samiske bevaringsinstitusjoner sliter med å formidle de samiske sidene i aksjonen. Vi vet også at det samiske samfunnet på mange måter har lagt lokk på de vanskelige sidene og effektene dette hadde på eget samfunn.

Samisk indremedisin

Selv om vi minner om statens plikt til å huske, har forslaget også et samisk indremedisinsk formål. Det samiske samfunnet anerkjente sent den kampen de sultestreikende og demonstrantene tok for Masi og samiske rettigheter. Da hendelsen skjedde, fantes ikke kunnskap som vi dag har om at slike påkjennelser kan gi følgeskader og stressreaksjoner. Det samiske samfunnet har en tradisjon for å tie når man ikke er enig, og om noe er vanskelig og vondt. Slik ble aksjonistene møtt av et samfunn som ikke var i stand til hverken å gi dem anerkjennelse i tide eller å støtte da de behøvde det som mest. Det fikk konsekvenser for deltagerne personlig og deres familier. Det er på tide å hedre deres innsats gjennom bred dokumentasjon, god formidling og legge til grunn for mere forskning på feltet. Tillit må bygges over tid og vi ser for oss at tett samarbeid med nevnte institusjoner er naturlig.

En turistvei kan bringe oss nærmere målet

Våre undersøkelser og dokumentasjonsprosjektets intervjuer har ledet oss til å trekke en konklusjon: Beslutningen om å demme opp Máze, motstanden og kampen mot dette og den norske overmakten er fortsatt et nasjonalt **traume** for det samiske folket, både de som deltok i motstanden og de som ikke gjorde det. Spesielt for folket fra Masi, men også for staten og dennes representanter. Dette traumet er påført den samiske befolkningen i nyere tid og førte til stor utvikling på det samiske politiske feltet, men bygda Máze har aldri fått en opprettelse.

Motstandskampen mot demmingen av Máze er ikke ferdig-dokumentert og langt mindre ferdigsnakket. Et nasjonalt senter for samepolitisk historie vil være et løft og et steg på veien til forsoning mellom samer og staten Norge. Som ett ledd i prosjektet å gjøre denne historien bedre kjent, er det viktig å bruke ulike midler for å få oppmerksomhet rundt saken. Vi i referansegruppen er inspirert av den nasjonale turistveien der heksemonumentet i Vadsø er etablert. I dag ligger Masi nedi dalen og bilene som kjører forbi gis ingen grunn til å reflektere over hva Masi har vært episenter for. Vårt råd er å gjøre veien gjennom Maze til nasjonal turistvei.

Begge parter må få en anledning til å ikke bare dokumentere egen historie, men også formidle den og ikke minst forsones med den. Å lære av historien kan hindre gjentakelser.